

'כך היה וכך יהיה' – יהודי ארץ-ישראל ויהדות העולם בתקופת המשנה והתלמוד*

שאל ליברמן

תקופת המשנה והתלמוד היא התקופה החשובה ביותר בתולדות עמנו אחרי תקופת התנ"ך. בה נתעצבה דמותה של היהדות כמות שהיא עכשיו. בתקופה זו באנו לידי מגע ומשא ישיר עם השכנים שלנו, הכרנו אותם ואת ספרותם. עצם האיסור, שתזרו עליו חכמים ז"ל, ללמד את בניהם יונית, מראה עד כמה היה הדבר נפוץ בישראל. היהודים לימדו יונית, ואם לא לימדו את בניהם, למדו בעצמם, לימדו את הבנות ולמדו להכיר את שכניהם הן במערב והן במזרח.

לא מצאתי בכל הספרות התלמודית דברים שנאמרו נגד הגויים שאין אני יודע מתוך ספרות הגויים עצמם! הספרות התלמודית לא הגזימה בדבר; חוץ מאשר במקומות שבהם אינה קיימת אלא מליצה – כשם שהיהודים מדברים נגד עצמם.

הידיעות שלנו על הארץ והגולה ועל היחסים ביניהן באו לנו מתוך דברים שבכתב – מתוך ספרות התנאים והאמוראים ובמקצת מן המקצת גם מתוך ספרים חיצוניים. מרביתה של האינפורמציה הגיעה אלינו מבתי-המדרשות באמצעות קולמוסם של הסופרים.

לא ראינו את פניהם של המורים והדורשים בשעה שנשאו את דבריהם. לא ראינו אם ברצינות או בכובד-ראש אמרו מה שאמרו; או שמא סיפרו דברים בקריצת עין וכחיוך; אם לפנינו אמרה שנונה שחבל להשמיט אותה וקשה להבליג עליה, או דברים כבדי-משקל שיצאו מן הלב; אם לפנינו מטבע שהשתק מרוב שימוש, או אמרה מקורית. יתר על כן, גם לא ידועה לנו כלל תגובת השומעים ותגובת הרחוב לדברים.

לפיכך, נתתי את דעתי שלא להשגיח בדברי המלומדים ולהתהלך ולסייר בעצמי, בדרכים וברחובות בארץ, במבואות ובסמטאות סורא, פומבדיתא ונהרדעא שבבבל, להסתכל ולהאזין לקול הרחוב. וכך נדדתי ממקום למקום לאורכן של מאות שנים.

לצערי, היו הרחובות ריקים כמעט לגמרי. רק מזמן לזמן נראו בהם הולכים ושבים. לעומת זאת, היו בתי-המדרש מלאים. לשם באו בני-אדם פשוטים לשמוע ולשאל שאלות. שם נמסרו עובדות מן המציאות של יום-יום, בפרטי פרטיהן, כשחותם המציאות טבוע עליהן, עד שאין לפקפק כלל באמיתות הדברים ובעיקרם. התנכרתי לשכחים ולשירי הלל, להמנונים ולכתרים שקשרו לארץ-ישראל והתעלמתי מן ההאשמות והגינויים נגד הגולה. נתתי לבי למעשים ולעובדות גרידא, וכך

* המאמר הינו הרחבה של דברים שנאמרו בערב עיון שנערך לזכרו של רס"ן משה (מוש) חביב ז"ל אשר נפל במלחמת-ששת-הימים. הנוסח הראשון נתפרסם בשיבושים, בהשמטות של מלים ושל חצאי שורות וכלי הערות, בתוך: מוש, הוצאת אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב 1971.
1 עיון בהערותי למדרש ויקרא רבה, הוצאת ר"מ מרגליות, עמ' תעזו, ד"ה עמ' תקלט.

נתגלתה לפני תמונה שלימה: מחלוקות בין שמרנים וריפורמים, בעיות של בנים מנישואי תערובת, שאלות של יחסים בין רבנים וקהל עם-הארץ, בין הארץ והגולה, בין הקהילות השונות, בין בארץ ובין בחוץ-לארץ, תגובות לעולים החדשים. שבת וראיתי שאין כל חדש תחת השמש, כך היה וכך יהיה.

אולם, אף כי מנהגי ישראל לא נשתנו כמשך הדורות והבעיות והשאלות לא נפתרו, התקיים עם ישראל ויתקיים לעד. מכל מקום, כשנסקור את המצב נראה שהקדמונים נהגו פעמים רבות בתבונה ממנה יכולים אנו ללמוד.

המשנה² מספרת על מקרים שאירעו בסוף ימי בית שני בשעה שהיו צריכים לשלוח את השעיר המשתלח למדבר. עשו לו כבש מפני הבבליים שהיו מתלשים בשערו ואומרים לו: 'טול וצא, טול וצא'. לבבליים לא היתה סבלנות, היו מתלשים בשערו ואומרים לו: 'מהר, טול וצא'. כמשנת מנחות³ אומרים: אם חל יום-הכיפורים להיות בערב שבת, השעיר של יום-הכיפורים נאכל לערב, והבבליים אוכלים אותו כשהוא חי — מפני שדעתם יפה, ופירושו — דעתם חזקה, שאינה בוחלת בשום דבר.

הירושלמי⁴ מנסח: 'שדעתם מקולקלת', והיא גרסה משובשת.⁵ על הדברים האלה אמר ר' יוסי בבבלי: 'לא בבליים היו אלא אלכסנדריים היו. מתוך ששונאים את הבבליים, קוראים אותם על שמם'.

זו הידיעה הראשונה בתלמוד על כך ששונאים את הבבליים.⁷ ובאמת, ביחס לשעיר המשתלח שונים בתוספתא: 'כבש עושים לו מפני שהאלכסנדריים מתלשים בשערו ואומרים לו: טול וצא'. ובירושלמי אמרו: 'אלכסנדריים היו אומרים: עד מתי אתם תולים את הקלקלה בנו'. בבבלי אמרו: 'אלכסנדריים שייחסו לבבליים את מידותיהם של האלכסנדריים מפני ששונאים את הבבליים'.

על שתי הקהילות הגדולות ביותר בגולה סיפרו שלא התנהגו בצורה מהוגנת בבית-המקדש, ביום-הכיפורים ובמוצאי יום-הכיפורים, ושתייהן נפגעו מאוד. מתוך ספרות היוונים אנו למדים על אנשי אלכסנדריה, שהיו מפורסמים בעולם העתיק כשחצנים, גסי-רוח, יהירים, קולניים, רגשיים, מחוסרי-סבלנות וקצרי-רוח.

מסתבר שאף היהודים באלכסנדריה הושפעו מן הסכיכה ונדבקו בהם מן המידות המגונות הללו. מתוך מכתבו המפורסם של קלאודיוס⁸ אנו למדים שהיהודים שאפו להיכנס לתוך הגימנסיונים והמועדונים שהיו מוגבלים לאנשים מתרבות יוון בלבד, והיו נדחקים למקומות שלא רצו בהם וביזו אותם.

2 יומא ו ד.

3 מנחות יא ז.

4 ירושלמי, פאה ח ה, כא רע"א.

5 והנכון הוא בירושלמי, עירובין ג א, כ ע"ד. ועיין בירושלמי כפשוטו, שם, עמ' 258 ואילך.

6 בבלי, יומא סו ע"ב; מנחות ק"א. ובתוספתא, יומא ו (כחביד ערפורט פ"ד) יג: כבש עושין לו מפני אלכסנדריים.

7 על יחס של ביטול הבבליים, עיין: ירושלמי, פסחים רפ"ו.

8 עיין מה שכתבתי: *Proceedings of the Rabbinical Assembly of America*, XII, 1948, p. 278. ועיין שם עמ' 276.

שמה תאמר שבני־אדם אלה לא באו לארץ ותושבי הארץ לא הכירו, הרי יש לנו הערה שנאמרה בדרך אגב וכלאחר יד, המוכיחה שהכירו אותם יפה. וכך אמרו⁹ חבריו על רבי יוחנן הסנדלר: 'אלכסנדר ל'אמיתו הוא'. כלומר, אלכסנדר הוא לכל דקדוקיו. משום מה אמרו עליו כך? – משום שהשיב לרבי מאיר: 'אני שמשתי את רבי עקיבא בעמידה יותר משאתה שמשתי אותו בישיבה'. האמת היא שגם האחרים אמרו כך שעה שחלקו על חבריהם וטענו שהם מכירים יותר את דעת רבם. אבל במקרה שלפנינו רבי יוחנן הסנדלר לא חלק על רבי מאיר אלא הסכים לו. כוונת דבריו היתה: אמנם צדקת, אבל כיצד אתה מעז לדבר בפני על רבי עקיבא? הרי אני שימשתי... וגו'. רק האלכסנדרים השחצנים היו מסוגלים להקפיד כך, והנה זו ההערה הכללית היחידה שמספרת בגנותם של האלכסנדרים. השנאה היתה מרוכזת נגד הבבליים. כמו שנאמר בזמן התנאים בפירוש: 'מפני ששונאים את הבבליים'. לא היתה כאן עלילת שווא.

ריש לקיש, חכם גדול בארץ־ישראל, במאה השלישית, אמר בפירוש לבבליים שבארץ־ישראל:¹⁰ 'אני שונא אתכם', ונתן טעם לדבריו. חכם אחד שקדם לו כרך את הבבליים עם הדרומיים שבארץ־ישראל ואמר עליהם שהם מעוטי תורה וגס־רוח.¹¹

אין אנו מעוניינים בטעם אלא רק בעובדות. הסיבה לשנאה אינה טעונה הסבר מיוחד, אפשר להדביק לשנאה זקן ופיאות ולעטוף אותה בטלית ותפילין, ואפשר להלביש אותה באיצטלה אקדמית של ליבראליות וחופש המעשה. אבל העובדות אינן משתנות על־ידי כך, גינו את האלכסנדרים ושנאו את הבבליים.

ואכן, בגלויות אלה היה היישוב היהודי הגדול ביותר, ולא עוד אלא שהיו קרובים לארץ והכירו אותם יפה. אבל בזה דווקא מתגלה הטבע האנושי. העמים הקדמוניים, וכעיקר היוונים, הלבישו צורה אידיאלית את היושבים בקצה התבל – באפריקה הצפונית, בחבש, מאחורי הרי־חושך. שם הצדק, שם היושר. אף חז"ל החזיקו בדעה זו, וסיפרו על אלכסנדר מוקדון שהלך לאחורי הרי־החושך למדינה ששמה אפריקה, שם מצא צדק מוחלט שעורר את תמהונו.¹²

ככל שאנשים הולכים ומתקרבים למקום מושבינו רמותם הולכת ופוחתת. הגרועים בהם הם שכנינו. אותם אנו מכירים יפה ואף שונאים אותם. לא בחינם אמרה התורה: 'ואהבת לרעך כמוך'. והגויים ניסחו: 'ואהבת לשכנך כמוך'. קל לאהוב את היושב בקצווי תבל, אך קשה לאהוב את השכן. וכבר נקטו הפוליטיקאים את הכלל הגדול: 'ואהבת לשכן שכנך, משום ששניכם שונאים את השכן שבאמצע.

וכיצד אפשר לשנוא יהודים סתם בלי סיבה? – הנה מסופר בתלמוד¹³ מה שאמר ריש לקיש לבבלי שעלה לארץ: 'אני שונא אתכם משום שלא עליכם כתומה בימי עזרא. כי לו הייתם כולכם יחד בימי עזרא, לא היתה השכינה זזה מבית־המקדש ולא היה חרב. כלומר, מאשימים אותם באשמת אבותיהם.

9 ירושלמי, חגיגה ג א, ע"ד.

10 בבלי, יומא ט ע"ב.

11 ירושלמי, פסחים ה ג, לב ע"א.

12 עיין מה שכתבתי בהערותי לפסיקתא דרב כהנא, הוצאת מנדלברום, עמ' 474.

13 בבלי, יומא ט ב. ועיין להלן, הערה 14.

מן הסוגיה להלן יוצא שיש כאן שיחה מבדחת שלא נאמרה באופן רציני, אבל הדברים מקבלים צורה אחרת לגמרי לפי המסורת של ארץ-ישראל. במדרש שיר השירים¹⁴ מסופר, שבזמן שריש לקיש ראה את הכבליים נאספים כולם יחד בשוק, אמר: 'בשעה שבאתם מן הגולה לא הייתם מאוחדים כחומה, עכשיו אתם כולכם יחד, התפזרו!' – החכם לא רצה לראותם יחד.

הכבליים בארץ-ישראל עשו להם שבת לעצמם. היו להם בתי-כנסיות שלהם,¹⁵ מנהגים שלהם,¹⁶ נעשו אגודות-אגודות – בלשון ימינו כעין התאחדות עולי כבל. טבעי הדבר שבני ארץ-ישראל לא סבלו תופעה זו ותגובת ריש לקיש קלעה למטרה: בשעה שהיינו זקוקים לכם לא התאגדתם יחד, עכשיו אתם מתאגדים ומתחברים כמיוחסים – אפילו כדי להקים בתי-כנסיות.

הקובלנות נגד הכבליים יצאו מבית-המדרש אל הרחוב וחדרו אפילו אל המוני העם. וכך התנפל אחד על רבי זעירא וצעק שאבותיו אשר לא עלו לארץ כחומה גרמו לחורבן בית שני.¹⁷ מה ענו על כך הכבליים? – הם אמרו שדווקא רבי זעירא הנ"ל עלה לארץ-ישראל משום שסמך על דברי רבי יוסי בן חנינא, שהקב"ה השביע את ישראל שלא יעלו כחומה.¹⁸ הסבר זה לא נתקבל בוודאי בארץ.

בכבלי מסופר¹⁹ מעשה ברב אחד שעלה לארץ ונתלו לו שניים מבני חוזאי. בדרך קם אחד ושחט את חברו. שאל הרוצח את הרב: 'מה אתה אומר על המלאכה שלי?' אמר לו: 'פרע לו את בית-השחיטה'. כשבא לארץ נקפו לבו, ואמר: 'זכי חזקתי ידי עוברי עבירה?'

שמע רבי יוחנן ותמה: הרי הכתוב 'ונתתי לך לב רגז' על ככל נאמר, כלומר, בחוץ-לארץ, כיצד אפשר לב רגז בארץ?

ענה לו הרב: 'עדיין לא עברנו את הירדן'. והנה כל המפרשים שבמקום מפרשים: לב רגז – לב כועס. כיצד אפשר שיהודי יהרוג את חברו? – מי שמכיר את ארץ-ישראל של אותו זמן יודע שדברים כאלה קרו.

היה גם פירוש אחר²⁰ האומר שרבי יוחנן לא תמה כלל על הרציחה אלא על הפחד של הרב מן הרוצח, שלא מיחה בידו.

לב רגז אין פירושו לב כועס, אלא לב מפחד. פחד הוא קללת הגולה. על כך ענה לו הרב: עדיין לא עברנו את הירדן. קללת הגולה עדיין היתה רובצת על שכמי. כשיהודי עובר את הירדן, כבר איננו מפחד.

במדרש איכה²¹ נאמר: כל המעמיד תלמיד שאינו הגון – בארץ-ישראל – מעמיד ליסטים. וכל המעמיד תלמיד שאינו הגון – בחוץ-לארץ – מעמיד עבד. ליסטים – כן. עבד – לא. עבדים הם בחוץ-לארץ אך בארץ-ישראל אינם מפחדים לא מן המרידה במלכויות ולא מן העלייה כחומה. הפחד מן העלייה כחומה זו שיטת חוץ-לארץ, ולפיכך גינו אותה בארץ באופן מיוחד.

14 שיר השירים רבה ח ט.

15 ירושלמי, יומא ז א, מד ע"ב; שבת ו ב, ח ע"א; ומה שכתבתי בירושלמי כפשוטו, שם, עמ' 104.

16 ירושלמי, ברכות ז ד, יא ע"ג; ועוד.

17 שיר השירים רבה, שם.

18 כבלי, כתובות קיא ע"א.

19 כבלי, נדרים כב ע"א.

20 שיטה מקובצת במקומו.

21 פתיחתא טו.

מאידך גיסא, קבלו לפעמים חכמי הגולה על חכמי ארץ-ישראל על כך שמבטלים הם את חכמי הגולה שעולים לארץ.²²

עד כאן דברי החכמים. נפנה עתה אל הרחוב.

בירושלמי²³ מובאות שלוש אנקדוטות על עולים חדשים שהגיעו לארץ. אנקדוטות שלא קיצרו אותן ולא האריכו אותן. מי הם הגיבורים שבעלילה זו? – שלושה חכמים מצד אחד: רב כהנא, רבי זעירא, רבי יסא. מצד שני: האחד פרחח, השני עם-הארץ והשלישי ליצן. משמעותו של ליצן באותו זמן היתה אדם שמתלוצץ על הכל, ציניקן. אך אותו הליצן, כפי שמתברר אחר-כך, הרג בן-אדם. ראשית, עלינו לבדוק אם העובדות אמיתיות הן או סתם אגדות. ניווכח שעל שלוש האנקדוטות טבוע בלי שום ספק חותם של אמת.

אחת האנקדוטות מספרת כי רבי יסא, בשעה שעלה מבבל, פגע בו ליצן אחד ונתן לו מכה מסוימת. הם הבחינו בין המכות, לא כל המכות שוות. כאן מתעוררת השאלה: מה קרה כאן? יהודי עולה מבבל ונותנים לו מכות. מניין ידעו שהוא בבלי? – הירושלמי מספר שרבי יסא עלה מבבל, הסתפר והלך לבית-המרחץ בטבריה.

הפרטים הללו אינם נחוצים כלל לעניין הבא אחר-כך, אבל אנחנו יכולים לאמת אותם, מפני שאנו יודעים ממקום אחר²⁴ שרבי יסא, כשהגיע מבבל, ראה שכורחיס הדסים לסוכות, ומכאן שהוא בא בערב סוכות.

ומה עושה יהודי בערב סוכות? – מסתפר, הולך לבית-המרחץ וכו'. אם כן, מעשה זה בלי שום ספק נכון. השאלה היא כיצד ידע הליצן שלפניו בבלי, ולמה נתן לו מכה?

בתור השערה אפשר להציע: בארץ-ישראל היו לובשים סנדלים, בפרט בערב סוכות – שהיה חם עדיין, ואמרו במקורות שלנו שסנדלים לא היו בבבל.²⁵ כבבל לבשו מנעלים. אנו יודעים מן התלמוד בקידושין²⁶ שרבי יסא היה אדם יפה, הליצן ראה אדם גבוה לבוש מנעלים בעיצומו של חום, ואמר לעצמו: 'ירוק' הוא זה. וקיבל פניו במכה.

האנקדוטה האחרת קשורה ברב כהנא שפגע בו בן-מארה אחד. הירושלמי מקדים ואומר שרב כהנא היה צעיר מאוד. גם כאן ראה הפרחח אדם מאוד צעיר וחזק, לבוש באיצטלה של תלמיד חכם, ולרגליו מנעלים. הוא שאל אותו: 'מה נשמע בשמים?' רב כהנא ענה לו: 'בשמים פסקו עכשיו דינך למיתה'.

רב כהנא הוא היחיד שנמלט מן המכות. אך כאן אנו צריכים להכיר את הגיבורים שבמחזה. בבבלי²⁷ מסופר שרב כהנא אמר למסור אחד: 'בל תמסור יהודי', אבל ההוא סירב. נתן לו רב כהנא מכה על הגב ושבר את מפרקתו ומת. כנראה שהפרחח, שראה את רב כהנא, הבין שכאן אסור להתחיל במכות, אפשר להתלוצץ אבל לא להכות.

22 עיין: בבלי, עבודה זרה ז ע"ב; פסחים לד ע"ב (ומקבילות). ועל דיני גולה שישבו בגולה אמרו (ירושלמי, כבא בתרא ח א, טז ע"א): אחינו שבחוצה לארץ הדיוטות הן, והן טועין את ההלכה. ועיין: ירושלמי ובבלי ריש גיטין.

23 ירושלמי, ברכות ב ח, ה ע"ג.

24 ירושלמי, סוכה ג ד, נג רע"ד.

25 ירושלמי, יבמות יב א, יב ע"ג.

26 לא ע"ב. והוא ר' אסי שבבבלי הוא ר' יסא שבירושלמי כאן.

27 בבלי, בבא קמא קיז ע"א.

המעניין ביותר בשבילנו הוא המעשה השלישי, המעשה בר' זעירא. הירושלמי מספר שרבי זעירא בא לארץ, הקיז דם ונכנס לחנות קצב לקנות ליטרא בשר. הוא שואל אותו: 'ככמה?' והקצב עונה: 'בחמישים מטבעות קטנות, ובנוסף לזה גם מכה'. רבי זעירא מתחיל לעמוד על המקח: 'תיקח ששים אבל בלי המכה. תיקח שבעים', וכן הלאה, עד הגיעו למאה. הציע לו מאה והקצב בשלו: 'מאה ומכה'. הסכים רבי זעירא: 'תעשה כמנהגך'.

כשיצא מן הקצב לבית המדרש והתאונן: 'אילו מנהגים משונים יש לכם? — אדם אינו יכול לאכול ליטרא בשר מבלי לקבל מכה?'

מה שקרה אחר-כך אינו חשוב לנו. חשובה לנו רק טיבה של קבלת הפנים שניתנה לרבי זעירא. מעשה זה, כפי שהוא מסופר, כמעט אין בו טעם; על כן עלינו להקדים להכיר את גיבורי המחזה. וכלל גדול הוא, בכל הספרות העתיקה, שיש לעמוד תחילה על תיאור האנשים ואופיים.

ראשית, עלינו לברר מה זה ליטרא בשר. המצב האקונומי בארץ-ישראל ובבבל היה שונה לגמרי. בבבלי מסופר²⁸ על אנשי הגליל העליון שהאכילו לעני ליטרא בשר בכל יום. שאל הבבלי: 'ליטרא בשר מאי רבותא?' אותו המעשה מסופר בירושלמי,²⁹ ושם שאלו: 'ליטרא בכל יום, איך אפשר דבר כזה?' לא יכלו לתאר שנותנים לאדם ליטרא בשר בכל יום. בבבל לא ראו בזה שום חידוש.

עכשיו נראה מה אנו יודעים על רבי זעירא. רבי זעירא, כפי ששמו מעיד עליו, היה אדם קטן קומה ובגמרא הוא נקרא קטינא. קטינא פירושו לא רק קטן, אלא דק. אינני יודע אם היה דק כשכב לארץ-ישראל. כפי שמספרים³⁰ נתנו לו את הכינוי 'קטינא' אחר שצם 300 צומות. רבי זעירא היה נוהג להסתמך על מאמרו של רבי אלעזר:³¹ לעולם יהא אדם 'אפל', שלא ירגישו בו, ויחיה.

רבי זעירא היה בוודאי מלובש כאדם פשוט, במנעלים לרגליו ובכובע. והנה ניגש האדם הקטן והגון הזה, ומבקש ליטרא בשר!

כל מה שאני אומר לכם — הכל מבוסס. לא ראיתי את הקצב, את רבי זעירא ראיתי, ורשאים אנו להניח לדמיון קצת. הקצב היה בוודאי יהודי ענק.

נכנס יהודי גוף קטן, מדבר בלשון ארמית-מזרחית, והוא מבקש ליטרא בשר. לכן, התחיל הקצב להתלוצץ בו. לפנינו אנטיחיה מכוונת. מצד אחד רב כהנא הגיבור הנוזף בפרח ומעליב אותו, והלה מפחד, בולע את עלבונו ושותק. מאידך גיסא ר' זעירא הגוף והדק מדבר תחנונים בהכנעה ומקבל מכות. תמונה לצייר!

דברים כאלה רגילים בתלמוד, לפנינו בוודאי מסורת אוטנטית כפי שרואים מן הפרטים על האנקדוטה.

אבל קיימת גם מסורת אחרת.³² ואינני יודע אם לפנינו אותו מאורע: כשעלה רבי זעירא לארץ, יצא לשוק לקנות איזה דבר, לא כתוב מה. אומר הוא לאיש ששוקל: 'תשקול יפה, ראה שתהיה מידה טובה'. האדם נעלב ומתרגז ואומר לו: תלך לך ממקום שבאת. הלה ראה מי עומד לפניו, ואמר: 'האם לא תסתלק מכאן, בבלי, שאבותיו החריבו את בית המקדש'. רבי זעירא לא הבין את אשר נאמר

28 בבלי, כתובות סז ע"א.

29 ירושלמי, פ"א ח ח, כא ע"א, ע"י: תוספתא כפשוטה א, עמ' 186.

30 בבלי, בבא מציעא ה ע"א. ירושלמי, תענית ב יג, סו ע"א, מוסיף: ויש אומרים תשע מאות.

31 בבלי, סנהדרין יד ע"א.

32 שיר השירים רבה, ח ט.

כך היה וכך יהיה – יהודי א"י ויהדות העולם בתקופת המשנה והתלמוד

לו, וחשב: 'מי האיש הזה ומי אבותיו? האם הם לא עלו מבבל? וכי אבותיו ואבותי שונים הם?' כשבא לבית-המדרש שמע את רבי שילא אומר דבר דומה: 'אם היו עולים הבבליים כתומה בימי עזרא לא היה הבית חרב'. אמר רבי זעירא: 'יפה לימדני אותו עס-הארץ'. צריכים אנו להיות זהירים בדברים ולדקדק אם רציניים הם או לא. טענה זו נגד הבבליים יצאה מבית-המדרש לרחוב וחדרה אל בין פשוטי העם. אפשר שבתחילה לא היתה כאן אלא 'אמרה' בלבד שנתגלגלה לרחוב וקיבלה צורה רצינית. בדרך כלל אמרות שריות בספק. מה לא אמרו היהודים על עצמם ומה אמרו, ולא אמרו, על אחרים? – אבל עובדות הינן דברים אחרים. והנה מסופר בירושלמי³³ שאנשי הקהילה הקפודקית, שבציפורי, התלוננו לפני רבם ואמרו שאין להם שם אף ידיד אחד, ואין שם אדם שאומר להם שלום. זוהי כבר עובדה. כאן אנו רואים קהילה של קפודקיים בציפורי ואין אף אחד שואל לשלומם. אמנם, לאנשי ציפורי נודע שם רע כמו לאלכסנדריים; הם היו ידועים במעלליהם וכמה וכמה סיפורים נשתמרו עליהם גם בבבלי וגם בירושלמי.³⁴ אולם, יחסם הרע לקפודקיים שבתוכם, יש לו סיבות מקילות. היהודים שבקפודקיה מרדו בפרסים ונלחמו לצד הרומאים. היהודים בארץ חשבו: יבואו הפרסים ויוקל לנו. אך אלה הקפודקים, שהיו תחת עול הפרסים, נטו לחשוב: יבואו הרומאים ויהיה קל יותר.³⁵ יהודי קפודקיה הוכרחו לברוח, מאחר שנלחמו לצדם של הרומאים. לאן ברחו? – לפרוכינציה של הרומאים. אנו המכירים את אנשי ציפורי יכולנו לשער מראש את יחסם לתומכי הרומאים; ואין פלא על כך שלא שאלו בשלומם. כאמור, אין בידינו עובדות מעשיות על כך שהאנשים בארץ רדפו קהילות של עולי חוץ. יתר על כן, ככל הזמנים היו אנשי ארץ-ישראל תלויים בגולה ובמגביות שנערכו בחוץ-לארץ. בירושלמי, בגיטין,³⁶ מסופר על מגבית חכמים בבבל. כשאספו את הכסף, נאמר לשון הרע על הגוברים. טיבו של לשון הרע ניתן רק לניחוש. בסופו של דבר דרשו שיחזירו את הכסף או שיקבלו עליהם אחריות. כשאחד מהם סירב, הלקו אותו עד שעשה רצונם. כנראה שבגולה הרחוקה לא היו שואלים שאלות – בא שליח ונתנים לו כסף בשביל מגבית חכמים; בבבל היו זהירים יותר. כמה טרחו האפולוגטים שלנו על המאמר: 'הטוב שבגויים הרוג'. אין כאן אלא ממרה חריפה של רבי שמעון בן יוחאי שהיה טמון הרבה שנים במערה מפני רדיפת הגויים. ועדיין לא שמענו על יהודי שיהרוג גוי רק מפני היותו גוי. אף על רועי בהמה דקה בישראל אמרו שאין מצילין אותם כשנפלו לבור, ומי פתי ויאמין שהיהודים נהגו כך למעשה. ומה לא אמרו הרבנים על בני קהילתם? – בתלמוד מצויות אנקדוטות כל-כך יפות, שהיינו מצטערים מאוד אם היה התלמוד פוסח עליהן. מי שיש לו חוש ספרותי, בוודאי ובוודאי יראה את התלמוד גם כבעל ערך ספרותי רב, ומבחינה זו עדיין לא נחקר התלמוד כלל. יש לקוות שבמשך הזמן יתוקן עוול זה כלפי התלמוד.

33 ירושלמי, שביעית ט ה, לט ע"א.

34 עיין: ר"ז פרנקל, מבוא הירושלמי ד ע"ב.

35 עיין מה שכתבתי על כל העניין בספרי: *Texts and Studies*, pp. 159ff.

36 ספ"א, מג ע"ד.

הדברים שאמרו אחד על השני ושאמרו על הגולה אינם מוכיחים דבר. אבל היו גם מעשים והיו גם בעיות.

היו מקרים של נישואי תערוכת, בגולה ניתן למצוא אותם בעיקר באלכסנדריה. באלכסנדריה לא נזהרו בכנות ישראל הקדושות,³⁷ ובארץ, בחמת גדר (לפי עדות היוונים הוא המקום השני בכל העולם כולו שהצטיין במימיו היפים)³⁸ היתה רגילה לבוא האצולה הרומית וילדים רבים נולדו מן הגויים שם לבנות ישראל.³⁹

בצור, פסק רב אחד בטעות שבן יהודי שנולד מן הגויה הוא יהודי ומותר למול אותו בשבת.⁴⁰ הירושלמי מספר⁴¹ שרבי פסק שגוי שבא על בת ישראל – הוולד ממזר. בנו של רבי, רבן גמליאל, פסק שהלז אינו ממזר ולא כשר, אלא מזוהם. נכדו של ר' פסק שהוולד כשר. אמר רבי זעירא: 'הילד הזה כל מה שהוא הולך, הוא מתעלה.'⁴² הסבא עשה אותו ממזר, הבן אמר אינו ממזר ואינו כשר, והנכד הכשיר אותו לגמרי.⁴³ החסיד, ר' זעירא, לא נהג לסכם מה שנאמר בפירוש. לפנינו עקיצה מתוך צער ומרירות. כנה של בת ישראל מגוי הולך ומתעלה בייחוסו. שמא עוד יגיע זמן שיהא מן המיוחסים בישראל. מי יודע? השאלות לא נפתרו לגמרי, והעולם כמנהגו נוהג.

אסיים כמה שהתחלתי, כמעשה של רב כהנא.

רב כהנא ראה שמעליבים אותו בארץ, בא לרבי יוחנן ושאל אותו: 'במקום שהאם מעליבה אותו ואשת האב מכבדת אותו, לאן ילך?' רבי יוחנן לא עמד על טיב השאלה וענה לו: 'ילך למקום שמוקירים אותו.' רב כהנא עזב את הארץ. רבי יוחנן כעס ואמר: 'הלך בלי רשות!' אמרו לו שתשובתו לרב כהנא כמוה כנתינת רשות. רב כהנא ככוונה ערפל את שאלתו, מפני שאם היה אומר ברורות מה שקרה, לא היה רבי יוחנן מרשה לו לרדת.

שמעתי תלוונת כאלה מכמה אנשים שבארצם ובעריהם היו מכובדים מאוד, וכשבאו לכאן. אין נוהגים בהם בכבוד, ופעמים הם נוהגים כמעשה המסופר בירושלמי. זוהי טעות גמורה, רב כהנא רצה לרדת מטעמים שלו, אבל לא העז לשאול את רבי יוחנן ישירות. אמרו בבבלי:⁴⁴ 'טוב מכות של אם מנשיקותיה של אשת-אב'. הגולה אינה אפילו אשת-אב, אלא היא אם חורגת ואכזרית. והאם שלנו היא רק הארץ; ומי שבא לכאן, על אף שמכים אותו ומזלזלים בו, את אמו לא יעזוב.

37 ירושלמי, קידושין ג יא, סד ע"ד.

38 עיין בספרי (לעיל, הערה 35), עמ' 137, הערה 189.

39 ירושלמי, קידושין, שם.

40 ירושלמי, יבמות ב ה, ד ע"א.

41 ירושלמי, קידושין, שם; עיין להלן, הערה 43.

42 כל מה דהוא אזיל הוא מתעלה. ונראה לי שתרגומו המדויק הוא: כל מה שהוא מזקין, הוא מתעלה. וכן במכילתא דרשב"י שמות טו ג, סוף עמ' 81: לכן שבעים שכל זמן שהוא הולך כוחו מתמעט. וכן להלן, שם. יט עמ' 144: כל זמן שזקני תורה הולך בין דעתן מתישבת. ובמקבילה בסוף קניין: כל זמן שמזקין בין דעתן מתישבת עליהן. והפירוש הוא אפוא שאותו ולד עצמו נעשה כשר לעת זקנותו. ובמסכת כלה פ"ב (בכל הנוסחאות): 'עלמא כל דאזל מתפרע', כלומר, העולם כל מה שהוא מזקין, הוא מתפרע.

43 ירושלמי, שם. לפי גרסת הרמב"ן בספר הזכות, יבמות פ"ד.

44 בבלי, תענית כ ע"א (בכתב-יד), הוצאת מלטר, עמ' 79.